

Nr 94.

Av herr **Westman m. fl.**, om anslag till konservering av de medeltida byggnadslämningarna vid Alvastra.

Till vårt lands märkligaste och mest bekanta byggnadsminnesmärken höra lämningarna av Alvastra kloster, Sveriges äldsta med säkerhet kända kloster och hela Nordens äldsta cistercienserkloster.

Grundlagt år 1143 av konung Sverker I och dennes gemål Ulfhild åtnjöt det — i synnerhet under den Sverkerska ättens tid — de maktägandes särskilda omvårdnad. Stora rikedomar, framför allt i form av jordagods, tillfördes detsamma genom testamenten och donationer av rikets stormän och andra gynnare. I gengäld mottog dess kyrka i sitt hägn stoftet av såväl nämnda ätts konungar och flertalet av dess övriga medlemmar som många från vår medeltidshistoria kända män. Den blev häri genom vårt lands förnämligaste gravkyrka vid sidan av Varnhems klosterkyrka och senare Riddarholmskyrkan.

Birgittas namn är som bekant också nära förbundet med Alvastras.

De ständigt vidmakthållna förbindelserna med det franska moderklostret tillförde vårt land en jämn ström av friska, delvis utomordentligt betydelsefulla kulturimpulser. Sålunda kan nämnas att Alvastra — liksom våra övriga cistercienserkloster — utövat ett genomgripande inflytande på så vitt skilda områden som den äldre byggnadskonsten och det medeltida jordbruket i vårt land. Över huvud torde dess betydelse för svensk medeltida såväl andlig som materiell odling icke kunna överskattas.

Med reformationen kan Alvastras historia anses avslutad.

Klostrets byggnader, som i storlek och arkitektonisk utformning till fullo svarat mot dess rikedom och anseende, hava emellertid, efter klostrets indragning till kronan, rönt en behandling fullständigt ovärdig dess tidigare roll som ett landets kulturcentrum och skarpt kontrasterande mot den omvårdnad, det förut rönt från konungars och myndigheters sida. Gustav I ej blott saknar intresse för dessa byggnaders underhåll; när slottsbygget i Vadstena kräver material, anbefaller han att sådant skall hämtas från Alvastra och att klosterbyggnaderna härför må nedrivras. Med ett kortare uppehåll under Johan III:s regering fortskrider förfallet raskt, så att kyrkan vid 1600-talets mitt är berövad sitt yttertak och golvet gravstenar (således även Sverkerättens) och hällar äro bortförda. Några från samma eller något senare tid bevarade teckningar giva tydligt vid handen, att den nu börjat antaga karaktären av en ruin, samt att de övriga klosterhusen till största delen äro jämnade med marken.

En ljusning, men blott tillfällig, inträder vid slutet av 1700-talet, då landshövdingen i Östergötlands län på förekommen anledning av regeringen anbefalles att låta tillse, det ruinerna, »såsom uråldrige minnesmärken af utmärkt beskaffenhet, varda fredade och ostörde lemnade». Och ett 30-tal år senare anvisar regeringen ett anslag av 333 $\frac{1}{3}$ rdr banko till friläggning av kyrkans inre från de sten- och grusmassor, som där efter hand hopats, när murarna och valven rasat ned.

Vid 1800-talets mitt är förstörelsen åter i full gång, än mindre är det tal om något underhåll. Antikvitetsintendenten P. A. Säve meddelar (år 1861), att kalksten från ruinerna brändes till kalk, samt att några ruinpartier söder om klosterkyrkan på senare tid blivit nedbrutna och fullständigt förintade. Han talar om »detta förstörda tempel, som stundeligen hotas af ytterligare förstörelse». »Anblicken af dessa ruiner är», säger han, »högst sorglig; ty de äro ej blott rysligt förstörda, utan deras hela omgivning är det fordom heliga rummet alldeles ovärdig: brännvinsbränneri, afträde, en hotande kalkugn, gödselhögar, ladugårdsbyggnader samt all dertill hörande ekonomisk mörja.»

Denna skildring av förhållandena vid Alvastra vid nu ifrågakommande tid är säkerligen ej överdriven; man kan fortfarande utpeka platsen, där kalkugnen stod, och ännu i dag fortlever i trakten minnet av den man — Alvastra Kungsgårds dåvarande arrendator — vilken närmast bar ansvaret för den av Säve påtalade skadegörelsen och vanvården, och vilken omsider blev härför åtalad och även ådömd straff. Betecknande nog anhängiggjordes detta åtal ingalunda på initiativ av myndigheterna. I varje fall blev härigenom denna upprörande behandling av ruinerna offentligen brännmärkt och även stävjad.

Undertecknade hava ganska ingående velat skildra dessa Alvastra klostrets vidriga öden i nyare tid, vilka onekligen utgöra ett av de sorgligaste kapitlen i den svenska fornminnesvårdens historia. Under nära tre seklers tala de sparsamma källorna blott om ett gradvis fortgående förfall, för vilket okunnighet och krass egennytta hos enskilda och likgiltighet, stundom — såsom under Gustav I:s regering — i bokstavig mening nedbrytande åtgärder från myndigheternas sida, i lika mån bära ansvaret.

Även om den direkta skadegörelsen och vanvårdens tid nu var förbi, skulle det dock dröja ytterligare tre decennier, innan klosterlämningarna blevo föremål för verkligt positiva åtgärder, med andra ord undersökning och konservering. På riksantikvariens uppdrag företog arkitekten Rudolf Enblom under somrarna 1893 och 1894 på enstaka, valda punkter grävningar och sonderingar och i samband därmed en uppmätning av den egentliga klosterfyrkantens. Och sedan nödiga medel, 4,200 kronor, anvisats dels av staten, dels av konung Oskar II personligen, blevo åren 1899 och 1900 under antikvariens Emil Eckhoffs ledning de ovan jord befintliga ruinerna, framför allt klosterkyrkans, underkastade konservering, varvid samtidigt den sistnämndas murar utvändigt fullständigt frilades.

Det medeltida Alvastra är för närvarande föremål för en grundlig och allsidig undersökning, vartill initiativet togs år 1916 av antikvarien Otto Frödin. Under dennes ledning har arbetet så gott som årligen pågått och därvid bragt i ljuset ej blott betydande delar av de egentliga klosterbyggnaderna, utan även några tidigare fullständigt okända anläggningar och byggnadslämningar, såsom »Sverkersgården» och »Sverkerskapellet». Det bör här kraftigt framhållas, att kostnaderna för dessa omfattande undersökningar, hittills uppgående till cirka 58,000 kronor, helt bestritts med enskilda medel, för ändamålet ställda till Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademiens förfogande av intresserade personer huvudsakligen bosatta inom Östergötland. Särskilt bör härvid kapten Henric Westmans namn nämnas. Det föreligger grundad anledning att antaga, att arbetet skall kunna fortgå och även slutgiltigt genomföras utan anlitan- de av offentliga medel.

Allt detta bör med största tacksamhet ihågkommas, när undertecknade här velat bringa den högeligen betydelsefulla frågan om *Alvastra ruiners vård och underhåll* på tal, en fråga, som blivit allt mera aktuell, ju längre undersöknings- och friläggningsarbetet fortskridit.

Sin plikt likmätigt har statens fornminnesvårdande organ, Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien och riksantikvarien, ägnat densamma en ingående uppmärksamhet. Under den senast förflutna sommaren har riksantikvarien låtit företaga en utredning, som ådagalagt, att ej blott en del av de nyframkomna utan måhända i ännu högre grad de sedan gammalt ovan jord befintliga byggnadslämningarna äro i trängande behov av konservering. Det har visat sig, att den för cirka 30 år sedan utförda, ovannämnda konserveringen av klosterkyrkans murar och valv, ehuru säkerligen motsvarande sin tids fordringar på ett gott arbete, i tekniskt hänseende varit ganska bristfällig och i varje fall otillräcklig. I själva verket lär för närvarande föreligga en överhängande fara för att viktiga partier av denna lika stämningsfulla och minnesrika som för vår äldre arkitekturhistoria betydelsefulla kyrkoruin skall lida obotlig skada, därest ej snara och effektiva skyddsåtgärder vidtagas. Vad åter beträffar de sedan år 1916 blottade byggnadslämningarna (med undantag av »Sverkerskapellet», se nedan) har deras tillstånd visat sig ganska skiftande, i det att vissa partier ännu några år torde utan större våda kunna lämnas i det skick, vari de befinna sig, medan åter andra kräva ett omedelbart och kraftigt ingripande.

Givetvis skulle ett mycket betydande belopp erfordras för en dylik be- tryggande och varaktig konservering, genomförd med de metoder, som under de senaste decennierna utexperimenterats i vårt land, och tillika förbunden med ett estetiskt tilltalande ordnande av ruinområdena, således efter i stort sett samma principer, som tillämpats vid konserveringen av Vreta och Varnhems kloster. Den kostnadsberäkning, som utförts i

samband med riksantikvariens ovannämnda utredning, slutar också på ett belopp av 48,555 kronor.

Att inom överskådlig tid kunna verkställa nu ifrågavarande arbeten utan anlitan­de av statsmedel har synts Akademien och riksantikvarien otänkbart. Under sådana förhållanden har Akademien ansett nödvändigt att i en den 15 augusti 1930 dagtecknad skrivelse bringa frågan till Kungl. Maj:ts kännedom och samtidigt anhålla, att Kungl. Maj:t täcktes föreslå riksdagen att för konservering av de medeltida byggnadslämningarna i Alvastra bevilja ett anslag av 50,000 kronor samt därav för budgetåret 1931/1932 såsom extra reservationsanslag anvisa ett belopp av 10,000 kronor.

I denna skrivelse, som i väsentlig grad av oss refererats i här föreliggande framställning till riksdagen, har Akademien givetvis utförligt motiverat sin anhållan om statsanslag. Akademien framhåller där, att då de märkliga kulturminnesmärkena vid Alvastra nu ånyo bringas i dagen tack vare enskilda personers offervillighet, det rimligen torde kunna begäras, att staten ombesörjer deras framtida underhåll och vård, en synpunkt, som för övrigt tidigare vunnit beaktande, när det här ovan nämnda »Sverkerskapellet» (år 1921) konserverades, i det att kostnaderna härför, uppgående till 7,000 kronor, på därom av Akademien gjord framställning gäldats med statsmedel.

Enligt Akademiens mening föreligga dessutom vissa principiella skäl för ett statsingripande. I Akademiens skrivelse heter det härom:

»Alvastra klost­ers egenskap av vårt äldsta kloster och förnämsta cistercienserkloster torde tala för att dess vård och bevarande åt eftervärlden är mindre ett lokalt eller provinsiellt intresse än ett statligt.»

»Även andra berättigade skäl torde kunna anföras för den uppfattningen, att det i fråga om Alvastra föreligger en uppenbar moralisk skyldighet för staten att ingripa.»

»Alvastra kloster ligger på Alvastra kungsgårds mark och tillhör sålunda kronan. Som jordägare synes staten ej lämpligen kunna undandraga sig vården av de kulturminnesmärken, som till äventyrs kunna befinna sig å dess mark.»

»Akademiens framställning av Alvastra klost­ers öden,¹ sedan detsamma kommit i statens ägo, torde tydligt giva vid handen, att ansvaret för den vandalisering och den vanvård, som här i så upprörande grad gått fram över ett av landets märkligaste fornminnen, direkt eller indirekt träffar staten och dess olikartade organ.»

Emellertid visar den för riksdagen framlagda statsverkspropositionen, att regeringen, åtminstone för närvarande och givetvis med hänsyn till det tryckta ekonomiska läget, icke ansett sig kunna beakta Akademiens framställning.

¹ Av oss här ovan refererad.

Under sådana förhållanden hava undertecknade, representanter för det län, till vars allra främsta kulturminnesmärken lämningarna av det medeltida Alvastra alltid komma att räknas, ansett oss böra draga frågan om deras underhåll och vård inför riksdagen. Akademiens skäl för ett statligt ingripande synes oss icke kunna avvisas; här föreligger enligt vår mening en klar och oavvislig moralisk skyldighet för staten i egenskap av markägare att bereda all erforderlig vård åt de fornminnen, som befinna sig i dess ägo, och därvid i någon mån söka gottgöra, vad som härutinnan tidigare försummats. Staten bör i en dylik fråga föregå den enskilde jordägaren med ett gott exempel. Vi vilja slutligen i likhet med Akademien kraftigt understryka, att det här gäller, huruvida ett av Sveriges dyrbaraste och mest kända minnesmärken från en gången tid, för vars bestånd de nu levande dock stå i ansvar inför kommande släkten, skall skyddas mot en säker undergång. Då härtill kommer, att ett undanskjutande av frågan till ett följande år kan, såsom framgår av riksantikvariens utredning, medföra de mest allvarliga vådor för dessa byggnadslämningars bestånd, måste vi yrka på omedelbara åtgärder, vilka dock med hänsyn till rådande ekonomiska läge böra inskränkas till de allra mest nödvändiga.

Under hänvisning till vad vi här anfört få vi sålunda föreslå riksdagen

att för budgetåret 1931/1932 anvisa ett belopp av 5,000 kronor att ställas till Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademiens förfogande för konservering av de medeltida byggnadslämningarna vid Alvastra.

Stockholm den 22 januari 1931.

K. G. Westman.

Israel Lagerfelt.

E. Thulin.

David Bergström.

Alb. Bergström.

Oscar Olsson.

C. G. Hammarskjöld.

